

mnogobrojne primjedbe, upućeno je na nepravilnosti i predložene su smjernice za poboljšanje stanja.

Pojava i porast broja predizbornih istraživanja prati proces povećanja transparentnosti i refleksivnosti društva – ona nemaju smisla u društvenom kontekstu u kojem slobodno izjašnjavanje nije moguće ili je u najmanju ruku rizično. S pojavom pluralizma nestaju ova ograničenja, ali se nažalost pojavljuje “šum” u interpretaciji i prezentaciji rezultata – nedostaje znanstveno objašnjenje, što rezultira stvaranjem proizvoljne, ideologijske ili politički zainteresirane slike stvarnosti. Da bi se izbjegla politizacija u prikazu rezultata ili jednostavno samozavaravanje nestručnih interpreata, rezultate istraživanja moraju interpretirati sami istraživači, odnosno stručnjaci i znanstvenici. Upravo oni mogu dati pregled prikupljenih podataka ne samo na deskriptivnoj nego i na analitičkoj razini. Osim za procjenu popularnosti stranaka istraživanja mogu poslužiti za identifikaciju i definiranje tema i problema (engl. *issues*) prisutnih u javnosti. Na ovaj način rezultati istraživanja postaju empirijska osnova za donošenje odluka, a otvara se mogućnost da socijalni znanstvenik istraživač postane savjetnik onima koji upravljaju stvarima od društvenog značaja.

Sistematski pristup istraživanju javnog mnijenja omogućava globalni pregled nad stavovima i vrijednostima u Hrvatskoj, pružajući uvid u teritorijalne specifičnosti i pravilnosti. Prednost stoga treba dati stalnim timovima koji kontinuirano istražuju, nasuprot timovima *ad hoc* koji se okupljaju u predizborno vrijeme, što ponešto govori i o etičnosti njihova pristupa.

Potrebno je educirati naručioce i javnost kako bi sami mogli procijeniti vrijednost pojedinog istraživanja. Da bi to bilo moguće, izvještaji o rezultatima moraju sadržavati informacije o metodološkim pojedinostima važnim za procjenu vrijednosti istraživanja.

Interdisciplinarna skupina sastavljena od istraživača, sociologa, politologa, psihologa i drugih zainteresiranih strana pozvana je da odredi standarde koji će otkloniti postojeće nepravilnosti i time unaprijediti praksu

istraživanja javnog mnijenja. Hrvatsko sociološko društvo prihvatilo je ovu inicijativu.

Okrugli stol otvorila je predsjednica HSD-a Davorica Matić, raspravu je vodio Nenad Bulat, a sudjelovali su (redom) Helena Štimac-Radin, Petar Turčinović, Dražen Lalić, Zrinjka Peruško-Čulek, Vesna Lamza-Posavec, Nenad Zakošek, Vesna Pusić, Davorko Vidović, Katarina Fuček, Ivan Rimac, Vlado Loborec, Gordana Vučinić-Palašek, Ivan Burić i Zoran Malenica.

Martin Požar

Max Haller

SOZIOLOGISCHE THEORIE IM SYSTEMATISCH-KRITISCHEN VERGLEICH

Leske + Budrich, Pladen, 1999, 678 str.

Knjiga *Soziologische Theorie im systematisch-kritischen Vergleich* sadrži niz analiza socioloških ostvarenja počevši od prvih klasika do suvremenih sociologa. Ona predstavlja svojevrsnu sistematizaciju i vrednovanje nekih socioloških teorija. Njezin autor poznati je austrijski sociolog koji sudjeluje u brojnim međunarodnim sociološkim istraživanjima i iza kojega stoje već opsežna djela u području socijalnih znanosti. Osobito se čini zanimljivim njegovo promatranje socioloških teorija iz kuta “sociologije kao stvarne znanosti”, odnosno njezine glavne zadaće kao “humanističko-životno-praktične orijentacije”.

Haller u knjizi postavlja i dokazuje tri teze:

- da postoje jasni kriteriji na temelju kojih se relativna kvaliteta i upotrebljivost socioloških teorija može vrednovati, a ti kriteriji zahtijevaju analitičku perspektivu;

• temeljni princip ove perspektive jest sociologija kao stvarna znanost kako ju je nadasve M. Weber formulirao, ali također i autori kao što su E. Durkheim, N. Elias, E. Goffman i drugi. Prema mišljenju Hallera, ova načela, zajedno s novijim znanstveno-teorijskim razmišljanjima o logici analize situacije od Karla Poppera, predstavljaju temelj za otkrivanje uvijek "novih" sveobuhvatnih teorijskih sustava.

• Treća teza je znanstveno sociološka: sociološke teorije posjeduju znatnu općepoznatu djelotvornost. Ova djelotvornost ipak je samo djelomično funkcija njezine znanstvene uvjerljivosti i snage iskaza, a djelomično slijed mnogostrukosti na koju se odražavaju utjecaji duha vremena, kultura te utjecaja i moći elita društva.

U poglavlju pod naslovom *Elementi sustavno-teorijske komparacije u socijalnim znanostima* Haller analizira mnogostrukost teorija kao bogatstvo sociologije. On dijeli znanstvenike na "teoretičare", "praktičare" i one koji pišu zanimljive eseje. Poziva se i kritički osvrće na mnogostrukosti socioloških teorija kao snagu, odnosno slabost sociologije kao znanosti te iznosi kritiku mišljenja pojedinih sociologa kao što su Giddens, Wallerstein, Hondrich, Bunge, Bochenski.

Haller komparira teorije u svjetlu analitičko-epistemološke perspektive pri čemu navodi glavno pitanje za svaku reflektirajuću znanost: na kojoj su razini općenitosti njezini iskazi te na kojem području oni vrijede? Autor definira sociološke teorije kao sustav općenitih iskaza koji upućuju na sistematski odnos prema empirijskom promatranju društvenih fenomena.

Važan element sustavno-kritičke komparacije regulira se kroz ideju istine. Haller navodi četiri temeljna tipa socijalno-znanstvenih teorija, koje počivaju na dva kriterija: teorije koje objašnjavaju društvenu stvarnost (kauzalno) te teorije koje pridonose sistematiziranju mišljenja u odnosu na mnogostrukost i kompleksnost društvene stvarnosti.

Četiri tipa teorija odnose se na:

• sociološki stvarno znanstveno, kauzalno objašnjenje i smisleno interpretacijske teorije;

• samo kauzalno-statistički objašnjive prirodne teorije ponašanja;

• smisleno-interpretacijske teorije;

• sistematsko-pojmovno uređena shema.

Haller smatra da svaka od ovih teorija ima svoju težinu i može uzrokovati važna stajališta socijalne stvarnosti te da precizna razgraničavanja između ovih četiriju tipova teorija omogućuju vrlo jasno određenje njihovih dosega. On donosi i neke alternativne pokušaje sustavne teorijske komparacije i poziva se na Ritzerovu, Strasserovu, Hancokovu i dr. klasifikacije teorija.

Sposobnost dijagnosticanja i prognoziranja Haller gleda kao korelat sociološke teorije. Dijagnoza se temelji na znanju o kauzalnim vezama, koje empirijska istraživanja utvrđuju, te istovremeno također na znanju o motivima, ciljevima i vrijednosnim orijentacijama sudjelujućih aktera – kratko rečeno – na razumijevanju smisla određenih strategija socijalnog djelovanja. On dalje raspravlja o selektivnoj prihvaćenosti teorija preko društvene javnosti i njezinih legitimacijskih kapaciteta, te naglašava: što je veći legitimacijski kapacitet nekog socijalno-znanstvenog pristupa, to ga jače prihvaća javnost. Specifični aspekt legitimacijskog procesa socijalno-znanstvenih teorija odnosi se na njihov nacionalni i kulturalni kontekst. Sociološki pristupi s većom sposobnošću dijagnosticiranja imaju oskudniji legitimacijski kapacitet, jer bi ih društvo trebalo više kritizirati. Uz to pristupi s većom sposobnošću dijagnosticiranja uvijek imaju statističko-kvalitativne elemente. Za takve pristupe postoje oskudni interesi sa strane onih koji imaju velik utjecaj na oblikovanje javnog mišljenja. Stoga, po Hallerovu mišljenju, najveću sposobnost dijagnosticiranja imaju sociološke teorije u najužem smislu, jer obuhvaćaju socijalne strukture i procese u konkretnom društvu koji se mogu kauzalno i smisleno objasniti. Nadalje, autor smatra da određenu vremensku dijagnozu mogu pružiti i "sistematizacijske teorijske sheme", u koje on uključuje strukturalno-funkcionalnu teoriju i teoriju racionalnog izbora. On smatra da ove teorije pokušavaju objasniti socijalne procese i sustavno relevantne faktore. Najoskudnije vremenske di-

jagnoze po njegovu mišljenju daju naturalističke teorije djelovanja ili Luhmannova semantička teorija društva.

Autor smatra da specijalna socijalna znanost, kao što je sociologija, nije samodostatna, jer problemi stoje u uskoj vezi sa srodnim znanostima, dakle, on smatra važnim multidisciplinarni pristup.

U sljedećem poglavlju Haller analizira naturalističke teorije. Pod pojmom naturalističkih teorija autor shvaća one sociološke teorije koje društvene procese promatraju isključivo kroz rakurs kvaziprirodnih zakonskih tokova i s tim povezanim kauzalno-znanstvenih objašnjenja. U ovom poglavlju prikazuje i kritički se osvrće na tri takve teorije: istraživanje ponašanja (humana etologija i biosociologija) Karla Lorenza, biheviorističke teorije ponašanja G. Homansa i grupu naturalističkih društveno-strukturalnih i evolucionističkih teorija Blaua, Lenskog, Turnera.

Dobre strane naturalističke teorije autor vidi u njezinu striktnom odnosu prema empirijskom realitetu kao neminovnom za utemeljenje znanstvenih iskaza, hipoteza i teorija.

U isticanju značenja spoznaje empirijskog realiteta moguća su dva doprinosa naturalističke teorije važna za sociologiju iz njezine stvarno-sociološke perspektive. Prvi doprinos njezino je visoko vrednovanje induktivnog pristupa, izražen u području Lorenzova istraživanja ponašanja kod životinja. Njegov temeljni stav je pažljivo i točno promatranje realiteta, a zajedno s fenomenom "oblikovanja promatranja" potpuno može predvoditi u društveno-znanstvenim uopćavanjima. Ovaj pristup usko je povezan s isticanjem metoda komparacije. Moguće je, bez sumnje, konstatirati da ova metoda predstavlja "Königsweg" (kraljevski put) za istraživanje ljudskih društava i kultura. Drugi važni doprinos ove teorije sastoji se također u dokazivanju učinkovitosti eksperimentalnih metoda za društvene znanosti. U ovom pogledu u posljednje vrijeme i u ekonomskim znanostima otvaraju se potpuno nova područja znanstvenih istraživanja. Treći važan doprinos naturalističke teorije sastoji se u sadržajnom nalazu da određene "prirodne

datosti" i prirodni procesi snažno utječu na ljudska ponašanja te na mnoga područja čovjekova života.

Problem čisto naturalističkog načina promatranja sastoji se u tome da se vrlo često smatra kako se postojanje naturalističkog konteksta i procesa može manje-više spojiti s ljudskim i društvenim postupcima. Ljudsko ponašanje može, ali ne mora biti uzrokovano ili vođeno tim utjecajima. Biološke datosti ljudi njihovom sviješću otvaraju, primjerice, mogućnosti, koje su na razini viših živih bića potpuno nezamislive. Zadaća sociologije, kao stvarne znanosti, sastoji se u sustavnoj obradi, tako da omogućuje, potiče ili koči prirodne preduvjete ljudskog ponašanja.

U sljedećem poglavlju Haller analizira strukturno-funkcionalističku teoriju sustava. Za njega je ovaj pristup bitan iz dvaju razloga: kao prvi navodi da u različitim zemljama postoje teoretičari koji se oslanjaju na Parsonsa, u SAD-u je značajan Alexander, u Njemačkoj Luhman i Münch, a u Italiji Donati, kao drugi razlog ističe činjenicu da je Parsonsov način evolucijsko-funkcionalističkih razmišljanja u povijesti socijalnih teorija do danas igrao značajnu ulogu, počevši od Spenzera, socijalnih darvinista, funkcionalista u antropologiji (Malinovski), do modernih novih evolucionista i funkcionalista u biologiji i humanističkim znanostima.

Haller donosi stajališta nekih autora od Millsa (1959) Gouldnera (1974) do Essera (1993), koji gledaju na Parsonsovu teoriju samo kao jedan pojmovni aparat socioloških trivijalnih spoznaja. Postoje i drugi entuzijasti kao što je Jeffrey Alexander koji u Parsonsovim djelima vidi krunidbu teorija naših klasika i temelj za buduće oblikovanje teorija u sociologiji.

Autor postavlja tezu da je za sve velike i kreativne znanstvenike u prirodnim i društvenim znanostima karakteristična uska povezanost između teorije i empirijskog istraživanja. U tom svjetlu on analizira Parsonsova djela i kritike drugih autora te konstatira da Parsons ne ide u prvom redu za tim da otkrije nove probleme i povezanosti, nego primarno ističe "kodifikaciju", tj. sustavno i pregledno sažima postojeća znanja. Empirij-

ska istraživanja služe mu kao ilustracije, koncepti ili čine pojmovni odnos između različitih područja društvenog realiteta i ne vode novim pitanjima, problemima i hipotezama.

Haller analizira i njegove sljedbenike: Müncha, Donatia i Luhmana, te konstatira da i njihova djela u znanstvenoj zajednici ostaju sporna unatoč njihovoj izražajnoj sistematici i opsežnosti. Njihova su djela kao i djelo samog Parsonsa samo kodifikacija znanja. Oni sami su se rijetko bavili sustavnim empirijskim istraživanjima, tvrdi autor, iako u svojim djelima obrađuju mnoštvo poznatih empirijskih činjenica.

Haller dalje analizira Luhmannovu teoriju autopoeitičnih sustava s dvama tematskim područjima. Prvo područje su tipovi vlasti i socijalnih razlika u modernim društvima, prijelaz od stratificirajućih prema funkcionalnim razlikama. Drugo područje je ekonomsko-sociološki pristup u Luhmannovu djelu *Privreda društva* (Die Wirtschaft der Gesellschaft, 1988).

Autor u obje tematske cjeline raspravlja o učincima objašnjenja teorije autopoeitičnog sustava i temeljnim sociološkim (i filozofskim) nedostacima ove teorije koja se po mišljenju Hallera može usporediti sa skolastičkom filozofijom. Nakon toga autor razmatra pitanje praktične relevantnosti Luhmanova pristupa.

Razumijevanje svih socijalnih sustava kao komunikacijskog sustava i prihvatanje njihove postojane autonomije autopoeitično upravljanje dovodi do jednog stupnja apstrakcije na kojem empirijske analize socijalne realnosti postaju irelevantne. Haller zaključuje da ova spektakularna teorija za praktičare različitih disciplina izgleda atraktivna, ali se pri dubljoj analizi pokazuje njezin oskudna upotrebljivost, odnosno neupotrebljivost.

Analizirajući i osvrćući se na teoriju sustava općenito te na kritike drugih sociologa (primjerice M. Bunge), Haller tvrdi da teorija sustava može u potpunosti imati značajnu ulogu u društvenim znanostima, kao općenita, tj. kao okvir za strukturiranje konkretnih problema istraživanja. Za to je potrebno ispuniti dva preduvjeta: mora biti formulirana u jednostavnom obliku te su joj potrebne konkretne individue, ljudski akteri koji čine

jedinstvo socijalnih aktera. Sami akteri ne smiju biti reducirani samo na "sustavno ponašanje". Odnosno sami sustavi, njihovi sastavi veličina i funkcija itd., moraju ostati otvoreni za daljnje analize. Drugi preduvjet je da se sustavno-teoretske hipoteze u konkretnim društveno-znanstvenim analizama moraju dopuniti dodatnim, sadržajno-kauzalno orijentiranim pojmovima i hipotezama, koje su usmjerene na potpuno specifične sustave te koje se moraju odnositi na točno određeni društveni kontekst.

Dalje se autor kritički osvrće na teoriju racionalnog izbora. U posljednje vrijeme ova teorija zauzima značajno mjesto, kako u sociologiji tako i u nekim drugim socijalno-znanstvenim disciplinama, a osobito u ekonomiji. Haller prikazuje te se u okviru ove teorije kritički osvrće na dva autora: njemačkog sociologa H. Essera (1991, 1993) i američkog sociologa J. S. Colemana (1990).

Primjena ove teorije u sociologiji prema mišljenju Hallera ima puno prednosti. Pod znanstveno-formalnim aspektima moguće je konstatirati njezinu štedljivost i logičnost u smislu formuliranja jasnih temeljnih teorema iz kojih se jasno izvode iskazi ili modeli objašnjavanja. Ima opsežnu primjenu, jer nudi sustavna objašnjenja za društvena ponašanja i fenomene u najdaljem smislenom dosegu. Ona nudi i korisnost kao heuristička pojmovna shema za sistematizaciju sadržajnih razmišljanja i empirijskih istraživanja.

Teorija racionalnog izbora pokazuje neke karakteristike u sadržajnom pogledu koje stoje u neposrednoj blizini pokušaja definiranja "sociologije kao stvarne znanosti" Maxa Webera. U tom kontekstu moguće je istaknuti: metodološki individualizam, sliku ljudi kao racionalnih aktera, predstavljanje društva kao strukturiranih odnosa, razmatranje normi i pravila u društvu kao nečeg što su načinili ljudi i što je promjenjivo.

Unatoč ovim priznatim osobinama teorije racionalnog izbora ona ipak ne može biti, tvrdi Haller, baza ili model za modernu iskustvenu i kauzalno-znanstvenu sociološku teoriju, koja istodobno smisleno objašnjava socijalno ponašanje.

Autor smatra ovu teoriju kao i sustavnu teoriju samo kao uređenu pojmovnu shemu,

on priznaje i prestiž koji ona uživa u smislu jednostavnosti, ne pretpostavlja spoznaje eksperimentalne psihologije, sociologije, političkih znanosti i povijesti, koristi simbole proizašle iz matematike, ujedinjuje veličanje tržišta s intelektualnom respektabilnošću. Često je kritizirana pogrešnim argumentima, te do sada, prema njegovu mišljenju, nema ozbiljniju konkurenciju.

Treće (posljednje) poglavlje bavi se sociologijom kao stvarnom znanosti, koja se temelji na četiri osnovna načela:

- kauzalno-smislenom objašnjavanju;
- sustavnoj analizi odnosa vrijednosti i ponašanja;
- primjerenom shvaćanju logike situacije, što znači situacijske, kontekstualne okolnosti;
- sustavnom shvaćanju odnosa između različitih razina socijalne realnosti.

Dakle, ideja istovremene opravdanosti kauzalno-statističke i smisleno-razumljive analize zajedno s problematikom analize ideja i socijalnog ponašanja čine centralni element razumijevanja sociologije kao stvarne znanosti. Ovakvo shvaćanje sociologije nailazimo nadasve kod M. Webera, ali i kod drugih sociologa: Tocquevillea, Durckheima, Eliasa, Goffmana i drugih. Noviji doprinosi kod Karla R. Poppera, osobito njegova ideja razgraničenja između triju razina realnosti i njegov koncept "logika situacije", predstavljaju odlučujući temelj za ispunjenje drugog temeljnog zahtjeva sociologije kao stvarne znanosti.

Autor u posljednjem poglavlju obrađuje temeljna načela iskustveno orijentirane i praktično relevantne sociološke teorije. Ovo poglavlje raščlanjuje u tri potpoglavlja, u kojima obrađuje:

- razlike između triju razina realnosti (prirodni, socijalni i svijet objektivnih ideja), što omogućuje primjerene razlike između prirodnih, društvenih i humanističkih teorija;
- četiri temeljna gore navedena aspekta razumijevanja sociologije, odnosno socio-

loških teorija u kontekstu sociologije kao "stvarne znanosti";

- probleme učinka sociologije na društvo i vremensku dijagnozu.

Polazna točka za razmišljanje Popperova su razlikovanja triju svjetova u kojima vladaju različite zakonitosti. Svijet 1 obuhvaća fizikalno-biološke procese, svijet 2 procese ljudske svijesti i svijet 3 norme, vrijednosti i ideje. Procesi najniže razine (fizički i biološki svijet) mogu djelovati na svijet do njega, tj. na svijet svijesti i mogu uzrokovati direktne kauzalne efekte (i obrnuto), ali ne mogu djelovati na svijet ideja. Svijet ideja može samo preko svijesti imati utjecaj i obrnuto. Ideje mogu "upravljati" sviješću, a svijest može utjecati na fizički i biološki svijet.

U ovom smislu Haller konstatira da stvarna sociološka teorija u sebi nužno mora sadržavati izražajnu jasnoću kao centralnu zadaću sociologije.

Na kraju se može konstatirati da je knjiga vrijedna i kvalitetna, jer navodi mnoštvo socioloških djela i kritičko-argumentiranih osvrta. Autor se trudi sveobuhvatno prikazati i usporediti pojedine teorijske paradigme i ilustrirati ih empirijskim primjerima te na taj način daje bitan doprinos sociologiji. Knjiga je vrlo informativna pa se iz nje može dobiti niz saznanja i presjek socioloških djela od prvih klasika do najnovijih istraživanja na području socioloških teorija. Ona donosi niz rasprava o prednostima i nedostacima pojedinih socioloških pravaca vodeći se glavnom misli vodiljom (izvorno Weberovom): "sociologijom kao stvarnom znanosti" prema kojoj sociološki fenomeni moraju biti kauzalno objašnjivi i smisleno interpretirani te Popperovom idejom "logike situacije". Hallerovi stavovi i kritike u nekim se slučajevima čine odveć oštrim. Unatoč tome knjiga se može preporučiti svim čitateljima zainteresiranim za sociološke teorije, odnosno istraživačima socioloških fenomena kao korisna, zanimljiva i poticajna.

Zdravka Leutar